

U prošlom broju objavili smo prijevod početnog poglavlja knjige Eugena Finka Metafizika smrti. U ovom broju donosimo prijevod drugog poglavlja prvog dijela (Eugen Fink, *Metaphysik des Todes*, Kohlhammer, Stuttgart 1969, pp. 19-28).

Eugen Fink

Predfilozofsko razumijevanje kraja stvari

Problem smrti se može javiti u okružju jednog mislećeg samorazumijevanja ljudskog postojanja u mnogostrukosti pitanja i upitnih smjernica. On može pojedinca ugroziti ukoliko pojedinac razotkrije svoju samosvijest kako bi spoznao kraj života. Može snaći pojedinca kao neugodna prepreka te svaki jasno dobiveni pojam zakriti i sve spoznato učiniti ispraznim. Misleći pojedinac se osjeća pregažen predstojećim svršetkom svega mišljenja, svih zabluda i znanja. Sigurno je - dok misli, mora postojati. Ljudsko mišljenje na način samosvijesti je, kako je Descartes u "Meditacijama" pokazao, jamstvo egzistencije mislećeg: nemoguće je prevariti se u svom vlastitom Da-bivstvovanju (svojoj vlastitoj egzistenciji) dok se zna misleće. U protivnom je sva predmetnoprotežna svijest (bilo da je sačinjena od konkretnih stvari, od brojeva i likova ili čega već) nejednoznačna i upitna, jer posvuda može postojati mnijuća svijest, a da nije zaista mnijevana stvar. Postoji zbiljska svijest, svijest o lažnome, svijest o prividu i to na dvostruki način - jednom se prividu povjeruje i drži ga se istinskim, a drugi put se on, kao takav, shvati kao iluzija, uobrazilja, raskrinkano prazno mnijenje, te zatim potraži jedna nova istina o zbiljskome. S obzirom na sva nepoznata bića mi se možemo prevariti, možemo proste fantazmagorije naše mašte držati postojećima. Ipak, glede nas samih, glede našeg zbiljskog života, varka nije moguća. Zbog toga mi nikad ne sumnjamo da smo možda i svemoćna bića, jedan deus deceptor. Samouvjerenost našeg postojanja ima bezuvjetno prvenstvo pred svakom drugom životnom izvjesnošću. No u tom samouvjerenom boravi kroz osigurani ljudski bitak baš izvjesnost smrti. Koliko uspješno se čovjek može zaštititi protiv moguće prevare, toliko se ne može zaštititi protiv tog njemu prijetećeg Ništa. Prevara je samo jedan oblik ništenja i nije dugo ono zastrašujuće. Štoviše, ima čak mnogo korisnih prevara koje olakšavaju i uljepšavaju život: iluzija, nadanja, planova. Descartes smatra da je našao arhimedovsku točku filozofije u neprijetvornoj samouvjerenosti meditirajućeg Ja. Ono što ipak kod tog kartezijanskog toka misli proizlazi nije nipošto jedno čisto, postojano, od ništenja slobodno

i nesmetano bivstvovanje. U Descartesovom misaonom plodu leži crv, crv smrti. To njegovo samouvjeravajuće bivstvovanje čovjeka nije nikad način božanskog bivstvovanja, nije nikad svezremensko ili pak nadvremensko. Čovjek zna za svoju smrtnost. Premda se ne može prevariti u činjenicama svog zbiljskog bivstvovanja, on ipak zna za kraj koji mu predstoji, zna da dolazi čas u kojem se rasipa sigurnost života i mišljenja. A i snaga božja, također, završava na svojoj samosvijesti. Također, taj od Descartesa postavljen "fundamentum inconcussum" novovjekovne metafizike ne može istjerati iz ljudskog života ono Ništa. Znanje o smrti podilazi metodskoj sigurnosti znanja da postojim za vrijeme i dok mislim. Ego cogito je lomljivi res cogitans. Na tom mjestu, s najvišom izvjesnošću bitka i najvišom prolaznošću znanja, dospjelo je ljudsko razumijevanje života u kritičnu situaciju. Čovjeku je najteže shvatiti kako on sâm može umrijeti; kako uopće njegov život, koji treba tako sigurno i tako čvrsto biti ono osiguravajuće bivstvjućeg, može ugasnuti - i tako se mi ne možemo nositi s ozbiljnošću našeg znanja o smrti. Naše razumijevanje života postaje lomljivo i nesigurno. Problem smrti i tumačenja života sudaraju se u oštroj proturječnosti. Naš um osjeća naočigled smrti izvanjsku opasnost, biva smeten. Ovakav poticaj mišljenju djeluje sada drugačije negoli zadivljenost - drugačije nego vječan, postojan zor pred ljepotom bića. Tamne sjene, strah i užas pred nepredočivim Ništa koje nam prijete, hvataju nas u svakodnevnoj nepromišljenosti i prisiljavaju na pitanja, možda bezizgledna i neodgovoriva pitanja. Izvjesnost smrti javlja se u ljudskom pitanju o životu, a ljudska smrt predstavlja jedan ontološki problem koji se ne može izložiti načinima mišljenja i kategorijama koje primjenjujemo na postojeća bića. Ništenje, kojeg zna izlagati razumijevanje bitka bića, donosi u svim svojim pojmovima bitka jednu temeljnu nesigurnost. Smrt je neugodna teškoća za metafiziku. Zdrav ljudski razum svakodnevce je svakako daleko od toga i od te poteškoće samo nešto naslućuje. Mi smo sami ti ljudi svakodnevce koji najčešće izlaze na kraj sa životom, koji doživljavaju prirodu kao postojeću u raznovrsnosti njezinih sfera, koji djeluju unutar njezinih počela - razlikujemo zemlju, vodu, zrak i vatru, tlo koje nas nosi, more koje ispire obale, i kišu, potoke koji protiču, oluje, nebesku vatru sunca koja obasjava dan. Mi ljudi svakodnevce lako raspoznajemo raznovrsne mješavine elemenata u njihovim sastavnim dijelovima, koji opet imaju vlastiti izgled i konturu određenu shodno vlastitim granicama, poznajemo beživotnu tvar, živa bića unutar različitih biljnih zajednica, životinje i ljudsko carstvo. Porazmješteni smo u već-bivstvjuću prirodu, nalazimo se u njoj prije kao prirodna bića, pripadamo vegetaciji, Velikom rastu koji obuhvaća sva živa bića. Razumijemo se iz okružja životnosti, razumijemo se kao "animal", a s posebnim uresom ipak kao "animal rationale". Ukoliko smo određeni moći razuma

i jezikom, onda smo ono određujuće. Imenujemo stvari, krstimo ih imenima, iskazujemo o njima: što jesu, da jesu, kako jesu. Izričemo razumljene razlike u riječi. Govoreći, rabimo široku lepezu značenja o govorenom, operiramo sa Što-bitkom i Da-bitkom, s moguće-bitkom, zbiljskim te nužnobitkom, vladamo na raznovrstan način s rodovima stvari, s osnovnim područjima, s jedinkama i vrstama, s egzemplarnim i posebnim. U prostoru igre jednog više ili manje jasnog predrazumijevanja života i ustrojstva života, izmiču nam se značajke našeg zemaljskog prebivanja. Ali naš stav prema životu nije ograničen na puko opažajuće odnošenje. Nismo u prirodu postavljeni kao ravnodušna okolina, nego smo u svim životnim odnosima isprepleteni s njom. Čivimo u jednoj tužnoj zajednici gdje su nam hrana i piće uvjeti mogućnosti preživljavanja. U osnovnim potrebama naše zemaljsko-tjelesne egzistencije upućeni smo na prirodu, ona je pozornica našeg opstanka i uvjeta života. Iz takvog ispreplitanja čovjeka s prirodom budi se interes koji vodi k propitivanju i uspješnijem istraživanju prirode. Prirodno uvjetovani čovjek je zdravo živo biće koje teži k spoznaji svojih uvjeta. Ipak, nije samo razum ono što čovjeka izdiže iz gomile živih bića. To je, također, i sloboda - ona zagonetna moć koja se kao prvi uzrok mogućnosti djelovanja u produkciji stvari čudovišne vrste nije spremna uklopiti u prirodne tokove vegetacije, nego se očituje kroz čovjeka. Pri tom se sloboda ne smije preusko shvatiti samo kao samoodređenje volje (što naglašava idealistička filozofija morala), već se ona ogleda u svojim djelima i bitno je djelatna. Ona se pokazuje u ljudskom radu, a to znači u produkciji umjetnih stvari (npr. kuće, odjeće, radnog pribora, oružja i nakita), kao i u političkoj borbi za moć i vlast, u stvaranju institucija, ustava, pravnih propisa, staleža i klasa, te u svjesnoj proizvodnji mitova, svjetonazora, ideologija i naposljetku u umjetničkim djelima. U svakodnevnoj životnoj praksi mi brzamo pa smo ne baš pouzdano, pored svih razlikovanja, donekle razložili baš ono tegobno i zamršeno. Svatko razumije bar približno i za praksu dostajuće što je "priroda", što njeni "elementi", kako su međusobno pomiješani, te što je mineral ili val, što biljka, životinja i čovjek. Svatko razumije razliku općenitih rodova i vrsta s jedne i konkretne pojedine stvari s druge strane, svatko se pokreće u prostoru jezika i unutar njega artikulira poimanje života, spoznaje prirodu samostojnih stvari, te umjetne stvari koje nastaju pomoću pronalazačke, stvaralačke snage čovjekove produkcije. Također, svatko poznaje razlike između prirode i kulture. Mi prakticiramo, daleko prije svih teoretskih ili uopće filozofskih interesa, ontologiju, razumijevanje bića kao takvog. Takvo pred-filozofsko razumijevanje stvari ima moć nadilaženja čovjeka, moć koju se jedva može precjenjivati. Ono djeluje daleko iznad svakodnevice i izvan njene naivnosti, sigurno češće kao stav i težnja pozitivnih znanosti nego što se to stvarno smatra, te prodire u

filozofiju unutar njene podloge (temelja). Filozofiranje ne može početi bez temelja, ono mora pretpostaviti naivno vjerovanje o bitku života kako bi ga pokušalo destruirati. Razumijevanje bitka, koje je nekritička pretpostavka za svaku kritičku refleksiju, ne može se jednostavno preskočiti. Ono vrijedi višestruko, kao pretpostavka vlastitog "propitivanja" koju uvijek donosimo sa sobom k filozofiji.

Jedna sasvim neobična pretpostavka je shvaćanje da se bivstvjuće ne iscrpljuje u svojem pojavljivanju, da se ne pokazuje u svojoj potpunosti. Ono se skriva iza prvotnog izgleda svoje vlastite biti. Tu bi bilo, bez sumnje, važno obuhvatiti stvari u neposrednoj datosti, opisati kako se one pokazuju. Ipak, ne treba se zaustavljati kod njihovog fenomenalnog oblika, već se vrijedi probiti k prvom planu, te prodrijeti u dubinu bitnosti bitka. Ovaj motiv je odigrao veliku ulogu u popularnom poimanju znanosti i filozofije. To još ipak ne znači ozbiljan poremećaj uobičajenog razumijevanja života, sve dok se "fenomenu" ne suprotstavi neposredno pokazujuća "bit" te se ona potvrdi kao pravi predmet znanosti i filozofije. Odakle potječe taj čudnovati poriv da se ponovno pita "za" fenomen koji se, nakon traganja za jednom dubinskom dimenzijom u bićima, na prvi pogled nekamo sakrio? Za to se može navesti mnoštvo razloga. Jedan je nemogućnost da izađemo na kraj sa našom smrću, koju kao fenomen shvaćamo na sasvim drugačiji način. Razumijevanje koje već imamo o "kraju", koji okružuje (zahvaća) nama poznate stvari, ne iskazujemo jasno kako bi iznijeli shvaćanje kraja čovjeka, kraja nas samih kao i naših bližnjih. Ipak, nismo li preblizu težnji da čovječjem svršetku dodijelimo uvećanu važnost, da u neku ruku nas izdvojimo iz općeg toka prolaznosti? Kako uopće nešto svršava? Razumije li se samo po sebi da možemo otkriti nešto posebno i izvanredno o tom čovjekovom kretanju prema svršetku? Naša pitanja su zasada još sasvim jednostavna. Ona se dotičući pokreću u smjeru problema, koji traži da objasni ne samo da su uobičajene životne predodžbe o kraju ne-ljudskih stvari nedostatne da pojme ljudsku smrt, već i zašto one to ne mogu.

Počeli smo s razmatranjem masivne forme o "kraju" - npr. neke kamene gromade u toku vremena. Kraj je tu, u dijelu, u zrcu prašine koje je bilo prije toga u tom dijelu virtualno sadržano, ali je ipak kasnije ispalo iz konfiguracije. Oblik se razrješuje, ali tvar ustrajava. Profil se razbija, ali masa ostaje. Je li to način kraja koji također možemo priznati kao odgovarajući ljudskome? Strogo uzevši, materija zapravo ne prestaje postojati. Ona dolazi uvijek u novim i novim pojavnim oblicima, pokazuje nam se u preglednim formama koje obično nazivamo beživotnim stvarima. Kamena gromada je neka krševita stvar u gorju, takva je u planini, u zemljanoj kori, na našem planetu, u sunčevom sistemu, itd. Što tu zapravo znači pojedinačna stvar? Nije li to isuviše ljudska predodžba govoriti o stvarima, naglašavati

poseban obris iz prolaznih veza, gdje si pritom pogrešno predstavljamo profil zemljine kore, planine, gorja, obronke i kamene blokove? Profili zemljinih reljefa se mijenjaju puno sporije nego brzina kojom se lome oblaci ili valovi. Gase li se te neke principijelne razlike? U to se može s pravom sumnjati. Dalje, promjena materije iz jednog agregatnog stanja u drugo može za nereflektiranu ljudsku svijest izgledati kao kraj, kao prestanak postojanja. Kod isparavanja čini se da voda iz lonca nestaje, naočigled odlazi. No ipak svatko zna da ona samo prelazi iz tekućeg u plinovito stanje. Dakle tvar, kojoj osnovu izgrađuju četiri elementa i njihove međusobne mješavine, zapravo ne propada, nju vrijeme ne nagriza, ne razara i najzad ne uništava. Ona opstoji stalno neuhvatljiva kroz vrijeme, kao i forme prema kojima se oblikuje, iako samo povremeno traju. Važi li, dakle, i u slučaju mrtvog (beživotnog) da vrijeme rastvara forme, ali nikad tvar? I bez korištenja modernih fizikalnih teorija morali bismo doći do mišljenja koje prirodu-tvar ostavlja stalnom. Koliko zapravo vremena protiče dok ona ostaje postojana, dok mijenja svoje oblike, obrise i profile da bi bila neprolazna? Ako bi se uistinu moglo, u okružju anorganskog života, govoriti o nastajanju i nestajanju, tada bi se to eventualno ticalo samo prolazne konfiguracije tvari, nikada samih tvari. Tvar svijeta bila bi daleko od ontologije prolaznosti. Od takvog shvaćanja je onda samo još korak k tezi o nenastajanju i neprolaznosti supstrata svijeta, k nauku o "vječnosti svijeta". To ima, dakle, posljedice katkad nesagledive, ako se razumijevanje vremena i života orijentira na neiskusane "modele". Čini se da je svršetak živog drugačiji nego svršetak mrtvog. Doduše, biologija poznaje problem "životnog kontinuiteta", koji protiče kroz mnoge oblike; poznaje složena pitanja dijeljenja stanice, identiteta protoplazme, itd. Ipak u fenomenu je dato nešto tako naše, nešto kao svršetak individualnog nosioca života. Biljka vene, životinja ugiba. Što se tu zbiva s biljkom i životinjom? Kako nešto što jest može odjednom prestati postojati? Nije li takav "prestanak" samo prijelaz u drugo stanje života - slično kao što granitni blok kod razaranja prelazi u prašinu? O živim bićima očigledno ne možemo to kazati. Čivo ne može neprestano boraviti u bitku živog, ono se troši, razara, mijenja i svršava u smrti. Je li mrtvobitak prije nečeg živog isto tako neko drugo stanje? Oslikavanje "života" i "smrti" samo suprotnošću, usporedivo je sa "toplim" i "hladnim". Hladno nije manje bivstvujeće, ono samo drugačije bivstvuje nego toplo. Možemo li ovdje kazati čak i to da mrtvi nisu manje bivstvujući od živih? Što uistinu mislimo kada objašnjavamo živo drugačije negoli mrtvo? Čivot je iščeznuo iz mrtvog, ali nije naprosto nestao, nije se sakrio, nije se samo uklonio očitosti. On se ugasio, postao je uništen. Svršetak živog bića nije obrat od određenog stanja bitka u neko drugo, to je obrat od bitka u Ništa. Način na koji govorimo o "obratu" još uvijek

dovodi u zabludu, jer svakom obratu inače pripada ono obraćajuće, svakoj Metabole neki Hypomenon. Ako stvar postane veća ili manja, ako mijenja svoju boju i tome slično, onda ona mora ostati kao osnovica kako bi na njoj mogao početi obrat. Ipak, obrat od života u smrt ne može se zbiti na osnovu nekog supstancijalnog nosača. Premda poznajemo, na osnovu bogatog iskustva, propadanje biljaka i životinja, ustežemo se od suda kojim bi procijenili taj nama poznati događaj. Što znači "prestati", u Ništa nestati? Gdje je to Ništa, unutar kojih živih bića protječe? No ipak se nipošto tamo gdje živo biće bijaše živo nije naprosto otvorio vakuum i uz pomoć čarolije nestala biljka, životinja ili čovjek. Neki ostatak ostaje, truplo, leš. Nazivamo ga "mrtvim". Kazujemo (govorimo) da je iz njega nestala životna snaga, "duša", i ostavljamo ga za sobom kao praznu kutiju. Mrtvac kao mrtvac je nesumnjivo bivstvujeće. Na mrtvacu ima mrtvobitak svoj fenomenalni prikaz. Mrtvac pripada u cjelinu sa živim, iako ga ona na mnogostruke načine odbacuje. Mrtvo tijelo je osobito izloženo propadanju i rasulu, truljenjem se raspada. Truljenje je proces raspadanja organske supstance, truleći, organska se tvar pretvara ponovno u anorgansku prirodu. Kod raspadajućeg nestajanja mrtvog tijela čini se, konačno, da je živo biće prije toga rastvoreno u Ništa. Tijelo se opet vraća k zemlji. Ali što se prethodno dogodilo s njegovom oduhovljenom životnom snagom? Nalazimo li ovdje jedan sličan zaostatak fenomena kao kod tijela? Tijelo postoji na još jedan daljnji način u obliku leša. Postoji li sada "duša" lišena tjelesnog ili ona naprosto odumire? Da li smrtnost duše, za vrijeme dok se tijelo raspada u atome, još uvijek ima udio u kontinuitetu materije? Izgleda da o tome govori fenomen. A ipak, ljudski duh se nikada nije mogao s tim usuglasiti. On sanja san besmrtnosti, tumači kraj živog bića kao jedan "rastanak tijela i duše". Pa ipak se taj "rastanak" ne određuje kao fenomenalno osvjedočeni događaj. Čvrsti dijelovi minulog živog bića nisu uopće na ovom svijetu kao "ono već odijeljeno", ne opstojе odjednom kao raspršena zrnca prašine koja vuku porijeklo iz granitnog bloka, već bivaju u samom prostoru. Leš kao leš ostaje ovdje, tu u polju pojavljujućeg i sebepokazujućeg - nepoznat duši. Kamo ide duša, da li jo zapravo ide, da li je ona još bivstvujeće (u višim ili nižim regijama)? O duši se "vjeruje" svašta. Doduše mi se ne brinemo mnogo o sudbini biljnih i životinjskih duša. Svakako o tome ima mitološkičnosti, kao u mitu o seljenju duša, te pokušavanja da se određene predodžbe razviju s onu stranu života u biljci i životinji - pa ipak to je samo prikriveni interes čovjeka za ljudsku sudbinu, jer se životinja i biljka tumače kao povremene faze seljenja ljudske duše. Ali većinom se vjeruje da samo čovjek, kao prirodno biće, eventualno ima nadsmrtu, "besmrtu dušu", dok su istodobno biljke i životinja sasvim izložene propadanju. Pri formuliranju i obrazlaganju takvih vjerovanja malo se, doduše, razmišlja kako bi se

moralo razmotriti pojam o besmrtnosti ljudske duše kao pojam koji je izveden iz negiranja biljnih i životinjske duše. Uzgred budi rečeno: mi ne zauzimamo stav prema religioznim uvjerenjima, jer filozofiranje može biti samo samoobavještenje konačnog čovjeka, samo "samointerpretacija" onog "lumen naturale". Kako završava živo? Mi živimo u jednom općem razumijevanju prolaznosti, no ipak prolazne stvari nisu listom na isti način prolazne. Drugačije propada neživo, drugačije živo. Kod neživog propada, u neku ruku, samo zasebno obličje, a ne i tvar. Određena konfiguracija se raspada, nastaje jedna nova. Sve su to fenomeni koji nisu prekoračili okružje fenomenalnog svijeta. Istina, to su zbivanja koja ljudski život često tisućstruko premašuju po trajanju, a ipak mi imamo uvid u strukturu takvih zbivanja. Poznajemo prirodne zakone (doduše, u ovoj sferi najmanje) koji uređuju i određuju ponašanje materijalne tvari svijeta. Kod živog možemo tipiku opisati u vidljivoj slici svršetka, možemo dati postupan opis iz rakursa živog gledaoca, gledaoca koji promatra (o tome govori mnoštvo fizioloških uzroka umiranja). Ipak umiranje se zbiva skoro kao događaj na rubnom dijelu fenomenalnog svijeta. Umiruće živo biće (bilo da je to biljka, životinja ili čovjek) umiranjem se uskraćuje upravo za sferu u kojoj se bića pojavljuju i potvrđuju. Takvo "iščezavanje" ne smijemo tumačiti nepromišljeno i prenaivno kao nekakvu "kretanju", kod koje ostaje krećuće ili kod koje prostor i vrijeme čine međuovisni put kretanja. Mi ne znamo da li u umirućem "iščezavajuće" živo biće prelazi u Ništa ili u neki "drugi svijet". Umiruće se nama, kao svjedocima, pokazuje kao iščezavanje, bježanje iz pojavne sfere. Mi nemamo fenomenalni pojam te prikladan fenomenalni model jednog takvog "izmicanja" i njegovog "Kamo". Naše mišljenje otkazuje pred smrću, pred svršetkom živog, premda smo već samu smrt bezbroj puta vidjeli.

Od velikog je značaja upravo upamtiti taj trenutak, te prije svega - podnijeti ga. Čovjek koji živi zaokupljen vlastitom egzistencijom uglavnom neće prihvatiti tminu kojom nas prekriva smrt. Gotovo se čini da neće moći živjeti sa tom nerasvijetljenom tajnom, koju pokušava uhoditi "iza zavjese". Mi si mnogostruko zaklanjamo i iskrivljujemo svoj problem, lišavamo se mogućnosti da se na produktivan način susretnemo s misterijem smrti i života, jer smjesta pronalazimo jedan "stražnji svijet", koji je samo udvostručenje pojavnog svijeta te ima sada i ovdje, u prostoru i vremenu svoj prototip. Ne podnosimo pogled u "prazno", imamo jedan "metafizički horror vacui". Mi operiramo s projekcijom zemaljskih odnosa u "zemlju smrti", shvaćamo smrt kao vrata kroz koja se prolazi kako bismo došli na drugu stranu svijeta. Nikad ne mislimo kako je to mučno i naporno za ljudsko držanje zaustaviti se u razumijevanju preminuća živog bića ispred "Ništa", koje ni tu ni tamo nema ni mjesto ni vrijeme, ne

događa se ni "negdje" ni "ikad" na dalekom polju pojavnosti. Znamo, doduše, da se oblici anorganskog života raspadaju, a ipak ne proničemo u to što bi bila postojanost materijalne svjetske-tvari, što znači taj vremenski horizont postojanosti -u opreci spram kratkoće vremenskog bivanja živog bića te njegovog svršetka. Čivo, umirući, ostavlja za sobom samo svoj leš - to "samo" (ako takav govor još zapravo ima smisla) "se uklanja" na jedan sasvim neshvatljiv način. Obična predodžba "odvajanja" dva momenta na kraju života onog živog, raspadanja "duše" i "tijela", ne da se posve domisliti. Na koji bi način moglo doći do jednog takvog odvajanja? Odvajanje počela je možda pouzdan postupak kod samih tjelesnih bića. Možda se složeno raspada, no raspadanje se pritom događa na istom mjestu i u istom vremenu. Raspadajući dijelovi su u sâmom prostornom i vremenskom polju. Ali gdje i kada se događa odvajanje duše i tijela? Tvrdi se da je to odvajanje nekakav izlazak duše iz tijela, njezino udaljavanje iz zajednički stvorene veze prostorno-vremenskog pojavnog svijeta. Ali tada to odvajanje ne može biti jedno svršeno zbivanje u pojavnom svijetu, ne može za nas postati sâmo fenomenom. Tko zastupa takvo odvajanje, i to određuje kao provjerenu tvrdnju, morao bi, osim toga, moći objasniti da li samo ljudima pripada nastavak života nakon smrti, jedno post-smrtno bivanje - te zašto ono ne pripada biljnim i životinjskim stvorovima. Je li samo kod njih smrt potpun kraj, a ne i kod nas? Ovdje se prostrla zbunjujuća tmina. Je li, uistinu, pošteno podnositi takvu tamu u našem ophođenju sa smrću, zamišljati fantastične svjetove snova u prozračnom carstvu magle onog nedokazivog i nepobitnog? Mi ne znamo kamo živo odlazi, ne znamo da li se i kako duša raspada, da li drugačije od tijela. A ipak znamo za prolaznost svih živih, prirodnih bića, znamo za nju u jednom pojmovno nedostatnom obliku i načinu, koji nas sve više zavodi u slikovno-poredbeni govor. Složenost problematike, sa kojom imamo posla na našem misaonom putu, jest u tome da ne smijemo izložiti ontološki razjašnjen smisao kraja i prolaznosti, u čijem bi se horizontu moglo postaviti pitanje ljudske smrti - već moramo prodrijeti kroz svijest o smrti našeg bivstvovanja kako bismo istjerali pitanje o životu iz okružja fenomena. Da li mi završavamo kao i druga bića? Je li naša smrt raspadanje jednog iskovanog oblika naa njegove sastavne dijelove - svršavamo li mi kao ljiljani na poljima, koji za ljetne žege venu bez vode, ili kao kobac koji pada s krova? Je li u uobičajenom razumijevanju kraja živih bića također već uklopljena i ljudska smrt? Možemo li s pravom odatle uzeti model kojim bi se naša buduća ništavnost učinila razumljivom? Ili mi na taj način promašujemo upravo ono bitno zbivanja koje nas izbacuje iz života? Kako na pravi način dolazimo u dimenziju ovih mogućih i potrebnih pitanja? Ne ide li se tu za tim da se potvrdi nekakva fantastična prednost ili odluka čovjekova, da se suprotstavi prolaznost svojega života

prolaznosti prirodno srodnih živih bića, neslobodnih i bezumskih biljaka i životinja, te iznad njih uzdigne i potčini ih se sebi? To se može izvrsno izvesti pri ontološkoj analizi ljudske svijesti o smrti, pojma čovjeka kao smrtnog. Gdje se može i treba pritom postaviti? Ima raznolikih odnosa prema smrti. Još nije odlučeno, i ostaje tek da se ispita i razmotri, da li odnos pojedinca prema budućoj smrti nadilazi postavljanje opravdanog pitanja o tome da li postoji jedan izvorni odnos ljudske zajednice spram smrti koji je običajni osnov svakog ljudskog svjetovnog odnosa. Razumijevanje smrti možda ne nastaje samo u strahu pred nadolazećim krajem. Ono bi isto tako moglo prostrujiti iz odnosa živih prema umrlim precima, prodrijeti iz misterija duhova umrlih, biti očuvano u najstarijem kultu, u kultu mrtvaca.

Preveo s njemačkoga:

Ivica Zvonar